

Лингвистические и культурные основания концепции толерантности

Лапасов Низомиддин Шакарбоевич
Заместитель декана 1-го факультета английского языка
по делам молодежи и духовному просвещению
Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется структурно-функциональному анализу культуры толерантности. Обоснована важность социально-исторической эволюции культуры толерантности. Определены методы и перспективы изучения фундаментальной природы толерантности как явления. Выявляются и исследуются взаимосвязи основных форм социальной толерантности. С четвертым значением связаны цели развития культуры толерантности как основы, идеи дозволения и принятия. Понимание того, что есть люди, которые совершенно отличаются от нас и что у них есть свои собственные идеи, убеждения и мнения, а также свои собственные уникальные способы справляться с другими эмоциями, – вот что такое толерантность. Однако за этой интерпретацией может скрываться пассивное равнодушие и терпимость, которую нельзя назвать терпимостью. Изложены предлагаемые решения для их достижения. Кроме того, в статье систематизированы социально-философские взгляды восточных философов на толерантность и всесторонне рассмотрены с использованием первоисточников. В статье также рассматриваются некоторые методы изучения толерантности как психологического понятия. Проблема определения толерантности рассматривается с экзистенциальной, когнитивной и личностной точек зрения. Кроме того, рассматриваются когнитивные, эмоциональные и поведенческие аспекты толерантности.

Ключевые слова: культура толерантности; толерантность; нетерпимость; система знаний; культурные ценности; свобода личности; всеобщие права; безразличие.

Tolerantlik tushunchasining lingvomadaniy asoslari

Lapasov Nizomiddin Shakarboyevich
Ingliz tili 1-fakulteti yoshlar masalalari va
ma'naviy ma'rifiy ishlar bo'yicha dekan muovini
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola tolerantlik madaniyatining tarkibiy-funksional tahliliga qaratilgan. Tolerantlik madaniyatining ijtimoiy-tarixiy evolyutsiyasining ahamiyati oqlanadi. Hodisa sifatida bag'rikenglikning asosiy mohiyatini o'rganish usullari va nuqtai nazarlari tashkil etilgan. Ijtimoiy bag'rikenglikning birlamchi shakllarining o'zaro bog'liqligi aniqlanadi va tekshiriladi. Tolerantlik madaniyatini yuksaltirishning asosi sifatida maqsadlari hamda ruxsat va qabul qilish g'oyalari to'rtinchi ma'no bilan bog'langan. Bizdan mutlaqo farq qiladigan odamlar borligini va ularning o'z g'oyalari, e'tiqodlari va fikirlari, shuningdek, boshqa his-tuyg'ularga munosabatda bo'lishning o'ziga xos usullari borligini tushunish - bu bag'rikenglik degan ma'noni anglatadi. Biroq, bu talqin passiv befarqlik va bag'rikenglik deb atalishga loyiq bo'lmagan bag'rikenglikni yashirishi mumkin. Ularga erishish uchun taklif qilingan yechimlar belgilab berilgan. Bundan tashqari, ushbu maqolada Sharq faylasuflarining bag'rikenglikka oid ijtimoiy-falsafiy qarashlari tizimli ravishda tashkil etilgan va birlamchi manbalardan foydalangan holda har tomonlama tekshirilgan. Shuningdek, maqolada bag'rikenglikni psixologik tushuncha sifatida o'rganishning bir necha usullari ko'rib chiqiladi. Tolerantlikni aniqlash masalasi ekzistensial, kognitiv va shaxsiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, bag'rikenglikning kognitiv, hissiy va xulq-atvor jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: tolerantlik madaniyati; bagʻrikenglik; murosasizlik; bilimlar tizimi; madaniy qadriyatlar; shaxs erkinligi; universal huquqlar; befarqlik.

Linguistic and cultural basis of the concept of tolerance

Lapasov Nizomiddin Shakarboyevich
Deputy Dean of the 1st Faculty of English
for Youth Affairs and Spiritual Education
Uzbekistan State University of World Languages

Annotation. This article is devoted to the structural-functional analysis of the culture of tolerance. The significance of the socio-historical evolution of the culture of tolerance is justified. Methods and perspectives for studying the main essence of tolerance as a phenomenon are established. The interrelation of the primary forms of social tolerance is identified and verified. The goals and ideas of permission and acceptance as the basis for promoting a culture of tolerance are connected with the fourth meaning. Understanding that there are people who are completely different from us and that they have their own ideas, beliefs and opinions, as well as their own ways of relating to other feelings - this is what tolerance means. However, this interpretation may hide passive indifference and tolerance that does not deserve to be called tolerance. The proposed solutions to achieve them are outlined. In addition, this article systematically organizes the socio-philosophical views of Eastern philosophers on tolerance and comprehensively examines them using primary sources. The article also considers several methods for studying tolerance as a psychological concept. The issue of defining tolerance is considered from an existential, cognitive and personal perspective. In addition, the cognitive, emotional and behavioral aspects of tolerance are considered.

Keywords: culture of tolerance; tolerance; intolerance; system of knowledge; cultural values; freedom of the individual; universal rights; indifference.

Koʻplab tillar va madaniyatlarning jamiyatda bagʻrikenglik tushunchasiga, uning qoʻllanishiga va idrok qilishiga taʼsiri gʻoyaning lingvomadaniy asoslari deb tanilgan. Ushbu gʻoya kuchli falsafiy, tarixiy va lingvistik asoslarga ega boʻlib, madaniyatlar va tillar oʻrtasida sezilarli farq qiladi. Zamonaviy jamiyatda axborot-psixologik xavfsizlikni taʼminlash insoniyat kelajagi bilan bogʻliq global masalaga aylandi. Bu esa, odamlardan bagʻrikenglik madaniyatini rivojlantirishni talab qiladi. YuNESKOning bagʻrikenglik tamoyillari toʻgʻrisidagi deklaratsiyasida taʼkidlanganidek: “Bagʻrikengliksiz tinchlik boʻlmaydi, chunki tinchliksiz taraqqiyot va demokratiya boʻlmaydi” (Adolat, 2004).

Bizningcha, bagʻrikenglik, toʻgʻridan-toʻgʻri aytganda, irqi, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, tili va dinidan qatʼi nazar, tinchlik va hamjihatlik, oʻzaro hurmat va tenglik sharoitida boshqa xalqlarning qadriyatlari haqidagi dastlabki bilimlar asosida inson faoliyatining amaliy amalga oshirilishidir. Boshqacha qilib aytganda, bu “umuminson manfaatlarining milliy, diniy, mintaqaviy, sinfiy manfaatlardan ustunligini tan olish va ular atrofida birlashishdir” (Очилдиев, 2007). Chunki diniy ekstremizm, terrorizm, narkotik moddalarning noqonuniy aylanishi, murosasizlik kabi salbiy va noqonuniy xatti-harakatlar mojarolarning murakkablashishi butun dunyoga birdek tahdid solmoqda. “Har qanday davlat uchun bunday tahdidlarning taʼsiridan yashirinib boʻlmaydi, chunki ular umumbashariy oʻziga xos xususiyatga ega” (Очилдиев, 2007).

Bugungi kunda bunday tahdidlardan himoyalaniish, shaxsni yuksak bagʻrikenglik madaniyatiga ega qilib tarbiyalash uchun jismoniy, ruhiy, diniy, axloqiy va ijtimoiy omillarning mavjudligi birdek zarur.

V. I. Dahl lugʻatida (4-jild) “bagʻrikenglik” soʻzi mulk yoki sifat, biror narsaga yoki kimgadir “faqat mehr-shafqat, indulgensiya tufayli” toqat qilish qobiliyati sifatida talqin qilinadi (Асмолов, 2000). Koʻpgina zamonaviy lugʻatlar bu tushunchani xuddi shunday izohlaydi. Xorijiy tillarning

zamonaviy lug'ati "bag'rikenglik" tushunchasiga quyidagicha ta'rif beradi: "bag'rikenglik, kimgadir, biror narsaga nisbatan yumshoqlik" (Асмолов, 2000).

A. M. Proxorov tomonidan tahrir qilingan "Buyuk entsiklopedik lug'at"da "bag'rikenglik" "boshqa odamlarning fikri, e'tiqodi va xulq-atvoriga nisbatan bag'rikenglik" deb ta'riflanadi. Tolerantlikning yanada to'liqroq ta'rif A.A.Guseinov va I.S.Kon tomonidan tahrir qilingan "axloq lug'ati"da berilgan: "Bag'rikenglik – boshqa odamlarning manfaatlari, e'tiqodlari, e'tiqodlari, odatlari va xulq-atvoriga bo'lgan munosabatni tavsiflovchi axloqiy sifat. Bu bosimni qo'llamasdan, birinchi navbatda tushuntirish va ishonitirish usullari bilan o'zaro tushunish va turli xil manfaatlar va nuqtai nazarlarni kelishuviga erishish istagida ifodalanadi" (Прохоров, 1991). Bu ta'rif, avvalgisidan farqli o'laroq, bag'rikenglikni faqat boshqa millatlar, millatlar va dinlar vakillariga nisbatan qo'llashni cheklamaydi va bu shaxsiy xususiyatning axloqiy asoslarini qayd etadi.

Biroq, sabr-toqat bag'rikenglikning faqat bir tomonidir. G. V. Byuzeleva zamonaviy fanda bag'rikenglik tushunchasining yana beshta ma'nosini aniqlaydi. Tolerantlikning ikkinchi jihati - insonning boshqalarga moslashishi. Moslashuv - uning ta'siriga sezgirlikning pasayishi natijasida biron bir noqulay omilga javobning yo'qligi yoki zaiflashishi. Tolerantlikning uchinchi ma'nosi qarshilik bilan bog'liq: orttirilgan qarshilik; noaniqlikka toqat qilish; insonning barqarorligi yoki chidamliligi chegarasi; stressga, nizolarga qarshilik; xatti-harakatlarning og'ishlariga qarshilik. To'rtinchi ma'no qabul qilish, ruxsat berish tushunchalari bilan bog'liq. Tolerantlik ko'p jihatdan bizdan farq qiladigan odamlar borligini, boshqalarning o'z fikrlari, qadriyatlari, ideallari va boshqa his-tuyg'ularga javob berishning boshqa usullari borligini tan olishni anglatadi. Biroq, bu talqinning orqasida passiv sabr-toqat va befarqlik yashiringan bo'lishi mumkin, buni bag'rikenglik deb atash qiyin. Beshinchi ma'no: bag'rikenglik qabul qilish sifatida. To'rtinchi ma'nodan (qabul qilish) farqli o'laroq, qabul qilish boshqasiga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Qabul qilish o'zaro munosabatlarni davom ettirish uchun shartdir. Oltinchi ma'no: insonning zo'ravonlik va inson qadr-qimmatini toptamasdan, boshqalar bilan tushunishga, eng xilma-xil munosabat va motivlarni yarashtirishga intilishi. Ushbu bag'rikenglik tushunchasi xilma-xillikni faol qabul qilishdir, bu hamkorlik, konstruktiv muloqot va yordamga olib keladi (Бюзелева, 2003).

So'nggi yillarda gumanitar fanlarda bag'rikenglik masalasi nafaqat ijtimoiy muhitga, shaxslararo munosabatlarga, siyosiy o'sishga ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlardan biri, balki hozirgi zamon insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammo sifatida ham ko'proq e'tibor qaratmoqda.

Tolerantlilik haqidagi nashrlarning ko'pchiligida va ular qamrab olgan masalalarning keng doirasiga qaramasdan, ularning aksariyati ikkita asosiy toifadan biriga to'g'ri keladi: nazariy yoki amaliy. "Nazariy"lar orasida falsafiy, madaniy va sotsiologik asarlar keng tarqalgan.

Psixologiyada bag'rikenglik g'oyasini aniqlash uchun bir nechta usullar qo'llaniladi. Psixologiyada bag'rikenglik murakkab g'oya bo'lib, uni ta'lim va o'sish, shuningdek, shaxs, uning munosabati va ideallari nuqtai nazaridan ko'rish mumkin. Ko'pgina mutaxassislarning fikricha, bag'rikenglik ota-ona tarbiyasining maqsadi va natijasi bo'lib, undan keyin ma'lum ijtimoiy o'zaro munosabatlarning rivojlanishi, shuningdek, xatti-harakatlar va xatti-harakatlarda namoyon bo'ladigan shaxsning qadr-qimmatini va xarakteridir.

Gumanistik nuqtai nazardan qaraganda, to'laqonli, yetuk bag'rikenglik, albatta, ongli, mazmunli va mas'uliyatlidir. Bunday bag'rikenglik faqat avtomatizmlar, oddiy stereotipik harakatlar bilan cheklanmaydi - bu qiymat va hayotiy pozitsiya bo'lib, uni amalga oshirish har bir aniq vaziyatda ma'lum ma'noga ega va bag'rikenglik sub'ektidan ushbu ma'noni izlash va mas'uliyatli qaror qabul qilishni talab qiladi.

Hozirgi globallashuv sharoitida bag'rikenglik madaniyatini shakllantirish ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Uning ta'siri ostida dunyo tobora yaxlit bo'lib bormoqda.

Turli madaniyatlar, dinlar va sivilizatsiyalar ilgari o'zaro aloqada bo'lgan. Shu bilan birga, ko'pincha kuchli dushmanlik va murosasizlik paydo bo'ldi. Biroq, ularning asosiy markazlari hududiy bo'linib, go'yo bir-biridan o'ralgan edi. Bugungi kunda global kommunikatsiyalar,

moliyaviy va migratsiya oqimlari mavjud to'siqlarda katta teshiklar yaratib, turli madaniyatlar va turmush tarzini bir joyga siqib chiqardi.

Ijtimoiy munosabatlarning zich, keng tarqalgan tarmog'i paydo bo'ladi. Bunday sharoitlarda murosasizlik milliy va global miqyosda ijtimoiy tizimlar faoliyatiga to'sqinlik qiladigan yuqori keskinlikni keltirib chiqaradi.

Shu bilan birga, globallashuv ijtimoiy-madaniy an'analar va jamiyatni tashkil etish shakllarining, munosabatlar normalarining cheksiz xilma-xilligini yaqqol namoyon etadi.

Har o'n yillikda bu xilma-xillik nafaqat kamaymaydi, balki o'sib boradi, ba'zan esa eksponent ravishda, insoniyatning shu asosda yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni tartibga solish va ularning keskin to'qnashuvlar va to'qnashuvlarga aylanishiga yo'l qo'ymaslik qobiliyatini shubha ostiga qo'yish.

Jamiyat o'z a'zolari, ayniqsa, yoshlarning ochiq tafakkurini rivojlantirishdan, turli dunyoqarash va siyosiy imtiyozlarga ega bo'lganlar o'rtasida umumiy manfaatlar yo'lida bag'rikenglik va konstruktiv hamkorlik asosida bir-biriga nisbatan noto'g'ri qarashlarga barham berish uchun muloqotga qiziqish uyg'otishidan manfaatdor.

Tolerant shaxsni umumiy ijtimoiy muammo sifatida tarbiyalash muammosini quyidagi umumiy tamoyillar va shartlarga rioya qilish orqali hal qilish mumkin:

1. Boshqa millat va din vakillariga hurmatli munosabat.
2. Bolalar, yoshlar va aholini o'z xalqining an'analari, madaniyati va tarixi bilan tanishtirish.
3. Pedagoglarning tegishli pedagogik madaniyati.
4. Har bir millat uchun milliy va diniy ta'lim olish imkoniyatlari;
5. milliy-madaniy, diniy va boshqa tashkilotlarni tashkil etish va ularning faoliyati; milliy-madaniy tamoyillarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.
6. Xalqaro, milliy va diniy tashkilotlar tomonidan bosimning yo'qligi (Грива, 2002).

Falsafada bag'rikenglik turli qarashlarga, odatlarga, pozitsiyalarga toqat qilish deb ta'riflanadi, bu o'ziga ishonch belgisidir. "Bag'rikenglik – zamonaviy falsafa atamasi bo'lib, boshqa shaxs yoki odamlar guruhining fikrlari, e'tiqodlari va xatti-harakatlaridagi og'ishlarning oldini olish uchun kuch ishlatishdan tiyilish degan ma'noni anglatadi" (Kemerov, 2004).

Sotsiologiyada bag'rikenglik ijtimoiy hodisa, mafkuralarning birgalikda yashash shakli, ijtimoiylikning turli tiplarida turlicha takrorlanadigan o'zaro ta'sir shakllari sifatida qaraladi. "Bag'rikenglik - bu shaxsning turli, birinchi navbatda, yot g'oyalar, urf-odatlar, madaniyat, xulq-atvor normalari va boshqalarni qabul qilish yoki qabul qilmaslik darajasiga nisbatan ma'lum bir g'oyaviy va axloqiy-psixologik munosabati" (Sokolov, 2003).

Siyosiy nazariyada bag'rikenglik g'oyasi yetakchi o'rinni egallaydi va erkin jamiyatning ajralmas elementi, fundamental demokratik qadriyat sifatida tushuniladi. Bu raqobatchilarni, ularning qarashlarini qabul qilish, tan olish va hurmat qilish, ijtimoiy o'zaro ta'sir sub'ektlarining mavjud hukumat muammolari bilan bog'liq o'z manfaatlari va maqsadlarini amalga oshirishga bo'lgan o'zaro istagi bilan. bag'rikenglik – "norozilikning mavjudligiga imkon beruvchi maxsus pozitsiya; "Tolerantlik" (Bakerkina, 2002). Pedagogik nutqda tolerantlik tushuniladi

Pedagogik nutqda bag'rikenglik ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari bilan ziddiyatsiz o'zaro ta'sir qilish ko'nikma va ko'nikmalariga ega bo'lish sifatida tushuniladi.

Psixologiyada bag'rikenglik insonning individual psixologik xususiyatlari nuqtai nazaridan ta'riflanadi - "uning ta'siriga sezgirlikning pasayishi natijasida biron bir noqulay omilga javobning yo'qligi yoki zaiflashishi" (Psixologik leksika: ensiklopedik lug'at, 2004).

Tolerantlik hodisasining ko'p qirraliligi uni turli jihatlarida ko'rib chiqishga imkon beradi. Tolerantlik fenomenini o'rganishda bir qancha asosiy yondashuvlar mavjud.

Aksiologik yondashuv. Tolerantlik asosiy umuminsoniy qadriyatlardan biridir. tolerantlik qadriyat sifatida qarama-qarshilikka emas, balki boshqasi bilan birga yashashga asoslanadi; rad etishda emas, balki "boshqa" ni tan olishda; zo'ravonlikka yumshoq toqat qilish haqida emas, balki uni engish haqida.

Gnoseologik yondashuv tolerantlikning asl mohiyatini, ishonchliligi va haqiqatini, voqelikka munosabatini tushunish, uning ijtimoiy-guruh, shaxsiy, davlat-milliy va umumiy sivilizatsiya parametrlarini aniqlash uchun bilim nazariyasining boy imkoniyatlaridan foydalanishni nazarda tutadi; tarixiy va siyosiy an'analar, madaniy o'ziga xoslik va jamiyatning hozirgi holati ta'sir ko'rsatadigan bag'rikenglik chegaralarini aniqlash imkonini beradi.

Tarixiy yondashuv bag'rikenglik fenomenining rivojlanish va shakllanish dinamikasini kuzatishga yordam beradi; ushbu hodisaning madaniy o'ziga xosligini aniqlash.

Ksenologik yondashuv bag'rikenglik sub'ektining "*boshqa/begona*" ga nisbatan turli xil munosabatlariga asoslanadi. M. Valzer bag'rikenglikni tashkil etuvchi mumkin bo'lgan munosabatlarning besh turini aniqlaydi: 1) "tinchlikni saqlash yo'lida kelishmovchiliklarga nisbatan kamtarona munosabat"; 2) "passivlik, yengillik, farqlarga nisbatan rahm-shafqatli befarqlik pozitsiyasi"; 3) "o'ziga xos axloqiy stoizmdan kelib chiqadi - "boshqalar" ham huquqlarga ega ekanligini fundamental tan olish, garchi ular bu huquqlardan foydalanish yo'llari dushmanlikni keltirib chiqarsa ham"; 4) "boshqalarga" ochiqlik, qiziqish, ehtimol hatto hurmat, tinglash va o'rganish istagini bildiradi"; 5) turli xil "farqlarni g'ayrat bilan ma'qullash".

Lingvomadaniy yondashuv hodisani ikki jihatdan tahlil qilishni o'z ichiga oladi: lingvokognitiv darajada – "tolerantlik" tushunchasining mazmunini tilda obyektivlashtiruvchi va tilning semantik makonida ifodalovchi lingvistik vositalar tahlili orqali tavsifi; kommunikativ darajada - shaxslararo muloqotda bag'rikenglik namoyon bo'lishining tavsifi, etnik guruhning kommunikativ xulq-atvorining xususiyatlari.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Бағрикенглик тамойиллари Декларацияси // ЮНЕСКО Халқаро меъёрий хужжатлари. – Т. : Адолат, 2004.
2. Бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили / Масъул муҳаррир: А. Очилдиев. – Т. : Тошкент ислом университети, 2007.
3. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию. – М., 2000. – С. 7.
4. Большой энциклопедический словарь : в 2 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 2.
5. Бюзелева Г. В., Шелемова Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. – М., 2003.
6. Грива О. А. Пути воспитания толерантной личности в поликультурном обществе // сб. науч.-метод. ст. – М. : Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – С. 244–251.
7. Kemerov V. E. Zamonaviy falsafiy lug'at. (Moskva, 2004. 726-bet).
8. Sokolov V. M. Tolerantlik: davlat va tendentsiyalar // Socis. 2003. No 8. 54-63-betlar.
9. Bakerkina V.V., Shestakova L.L. Siyosiy tilning qisqacha lug'ati. Moskva, 2002
10. Psixologik leksika: ensiklopedik lug'at. Moskva, 2004